

УДК [32:81'42]: 808.5

АДРЕСАТ ЯК СУКУПНІСТЬ УМОВ ЗРОЗУМЛІСТІ ПОЛІТИЧНОГО ТЕКСТУ

Соломія Кривенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
бул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: ssolowka@gmail.com*

Проаналізовано адресата як складову частину політичного тексту. Встановлено, що адресат постає у політичному дискурсі у вигляді сукупності умов, які визначають «зрозумілість» тексту.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний текст, адресат, коди, зрозумілість, множинний адресат, інсценування, риторика.

Політичний текст — це певна сукупність висловлювань, які можна перетворити в інструмент влади. Необхідними елементами аналізу політичного тексту є адресант, адресат і контекст. Ми звернемо увагу на аналіз слухача (або адресата) як елемента політичного дискурсу.

Вчений У. Еко називає політичного адресата «Ідеальний Читач». Він – не суб'єкт висловлювання, а, подібно до автора, перетворюється на актантну роль [8, с. 33]: є абстрактним, уявним, стратегією, ідеєю, що покликана доповнити ідею автора в процесі досягнення основної мети – актуалізації повідомлення. На думку дослідника, Зразковий Читач – текстуально встановлена низка щасливих умов, з якими стикаємося, щоби повністю активізувати макрокомунікативний акт, яким є текст [8, с. 34]. Ця ідея важлива з того погляду, що автор, продукуючи текст, зважає на адресата, впливає на нього, творить його. Автор – лише текстуальна стратегія, яка визначає семантичні співвідношення й активізує Зразкового Читача [8, с. 33].

Для дослідження важлива відповідь на запитання про кількість адресата політичного тексту. Науковець Г. Гірінг акцентує на множинності політичного адресата, вважаючи цю ознаку політичного тексту багатоадресованістю або інсценуванням [16, с. 34]. Висловлюючись у різних обставинах, політик спрямовує свій текст до декількох слухачів, очікуючи на ефект, який би текст мав справити на кожного з них. Для прикладу, коли в парламенті виступає представник партії А стосовно питання прийняття закону X, він звертається до представників інших партій, а також до слухачів, котрі можуть його бачити в екранах телевізорів, до тих, хто його підтримує, і тих, хто підтримує його конкурентів. Це пояснює, чому політичній комунікації властива відсутність чіткої межі між її рівнями, зокрема між фахово-управлінським і маніпулятивно-публічним. У цьому змішуванні полягає парадокс політичного дискурсу, оскільки тут має місце «подвійна реальність політичного». Вона є підґрунтям для процесу інсценування – комунікації, що відбувається на двох рівнях: безпосередньому й опосередкованому. Основна передумова такого інсценування – публічність. Це можна зобразити схематично [16, с. 34]:

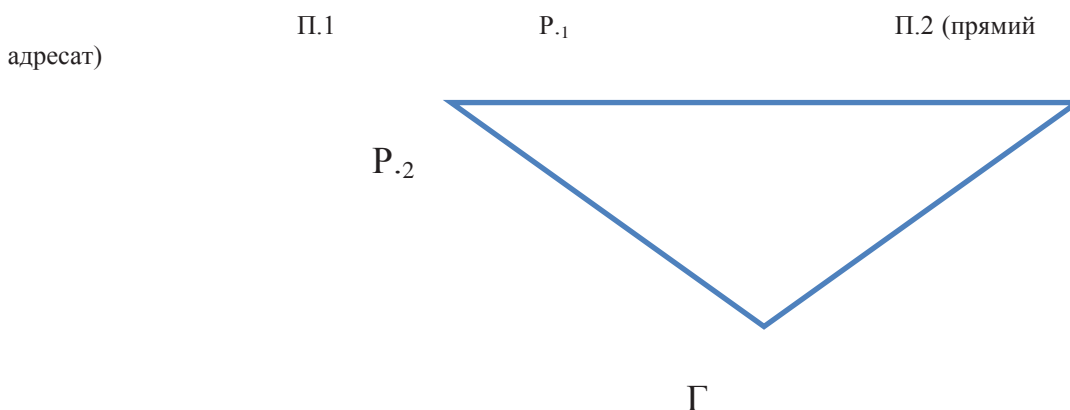

Схема 1. Інценування в політичному дискурсі

Зображене в цьому трикутнику інценування політичного використання мови можна пояснити на прикладі дискусії між двома політиками (П. 1 і П. 2). На першому рівні дійсності (Р. 1) вони – прямі адресати обговорення. На другому (Р. 2) опосередкованим адресатом постає Г – пересічний громадянин. Те, що на першому рівні є дискусією, на другому перетворюється на переконування публіки [16, с. 34]. Аналізуючи текст, М. Бахтін вводить ще й третього адресата тексту. На його думку, цей нададресат у різні епохи й за умови панування неоднакових світоглядів набуває різних суто ідеологічних форм: Бог; абсолютна істина; суд неупередженої людської совісті; народ; суд історії; наука і под. [2].

Отже, будь-який політичний текст має свого адресата, бо твориться в акті комунікації та покликаний легітимізувати владу. В цьому полягає його інтенціональність. «Читач — той простір, — зазначає Р. Барт, — де відображаються всі до єдиної цитати, з котрих складається письмо; текст стає єдиним не в походженні своєму, а в призначенні, тільки призначення це – не особисто адресат; читач — людина без історії, без біографії, без психології, він лише хтось, що зводить воедино всі ті штрихи, які утворюють письмовий текст» [1]. Автор вибирає адресата й творить текст відповідно до його «системи очікувань».

У самому тексті вже закладена інформація про те, хто його адресат. Для нього політичний текст буде зрозумілим; чужий політичний текст не осягне розумом. Польський науковець В. Пісарек стверджує: «Розуміти текст – означає, що у моїй свідомості постає низка думок, зв'язаних між собою саме так, як вони були у цьому тексті висловлені. Але це – не відповіді, котрі задовольняють цілком, бо вони розглядають лише читача до тексту» [17, с. 202]. Аби стверджувати, що текст зрозумілив отримувач, потрібно зважати на ключові моменти зрозумілості політичного тексту

1. Мова політичного тексту. Коли йдеться про мову текстового повідомлення, важливо, чи відбувається вербальна дія мовою більшості населення, чи мовою національної меншини, чи двома або іншою кількістю мов (для прикладу, частина інавгураційної промови П. Порошенка прозвучала російською мовою, хоч більшість її –

україномовна). З мовної ознаки політичного тексту випливає, яка саме частина населення держави є адресатом повідомлення. Коли зміст – зрозумілий та доступний більшості або всім адресатам, можна дійти висновку: від отримувача потребують схвалення, дії чи бездіяльності (передвиборчі виступи, заклики до страйку чи мітингу і под.). Коли ж зміст закручений, офіційний, складний (хоч і проголошений рідною чи відомою для слухача мовою), отримувач змушений підкоритися й змиритися з владним рішенням (законом, вироком тощо).

З огляду на те, яка участь читача необхідна для активізації тексту, У. Еко розподіляє тексти на відкриті й закриті. Кожному з них притаманний свій зразковий читач: для відкритих – шукач, що блукає в лабіринтах текстових кодів, для закритих – «середній читач», чия реакцію легко передбачити методом емпіричних спостережень і який не переосмислює критично почуте. Так, у політичному дискурсі зразковим читачем буде «середній читач».

У політичному тексті зазвичай міститься підказка стосовно адресата повідомлення – у формі звертання: «співвітчизники», «друзі», «католики». Інавгураційну промову Ф. Рузвельт починав словами: «Я впевнений, що мої дорогі співвітчизники-американці чекають, що, вступаючи на пост президента, я звернуся до них з прямою і рішучістю, як того вимагає нинішній стан нашої країни. Зараз саме час говорити правду, всю правду, відкрито і сміливо. І нам немає потреби ухилятися від чесного погляду на сьогоднішню ситуацію в нашій країні» [13]. З перших речень стає очевидно: автор звертається до громадян Америки, наголошуючи на їхній спільній ідентифікації (через застосування «нам», «нашій»).

II. *Риторика тексту*. «Читача безпосередньо визначає лексика та синтаксична організація тексту: текст це семантично-прагматичне продукування власного Зразкового Читача» [8, с. 32]. У. Еко акцентує на тому, що і мова, і саме мовлення повинні бути зрозумілими для адресата. Йдеться про сленги, діалекти, структуру мовлення. На рівні риторики, за П. Рікером, виявляється лексична й синтаксична форма функціонування політичної мови – рівень аргументації, який міститься між чітким доказом та оманливою маніпуляцією. Науковець запропонував розглядати політичну риторичку на таких рівнях: а) політичного обговорення з притаманною йому конфліктністю; б) дискусій про наміри «доброго» уряду; с) цінностей, де «добрий» уряд співвідноситься з «добрим життям» [12, с. 174].

Перший рівень передбачає публічність політичних дебатів. У сучасних західних демократіях політична мова функціонує у вигляді мови, що бере участь у політичних зіткненнях і сприяє виробленню спільного рішення [12, с. 174]. Тобто вона – посередник між політиками та громадськістю. На цьому рівні, відповідно, є важливим розуміння самих тем, які підлягають обговоренню.

Другому рівень становить розуміння ключових слів. З-поміж них «безпека», «процвітання», «рівність»; вони – критерії оцінки «доброго» уряду. Їх функціонування полягає в тому, аби виправдати не обов'язок жити в державі загалом, а перевагу, що надається одній з форм Держави, одній конституції...» [12, с. 177]. Політична мова водночас і конфліктна, і консенсуальна, отже, й надзвичайно вразлива до софістичного вжитку.

На третьому рівні, що є основним, за П. Рікером, має місце риторика про цінності, котрі покладено в основу людської природи, та, за певних умов, починають трактуватися у вигляді соціальних. Цей рівень – продовження дискусії «про наміри доброго уряду» і переходить у площину «наміри доброго життя». Цінності продукує

певна ідеологія, яку підтримують у суспільстві. На цьому рівні завжди приховується джерело розвитку кризи легітимності режиму, він постачає політичний дискурс словами-символами. Відповідно до останніх, політики активують ідеологічні коди. Вони наповнюють значенням такі концепти: «свобода» («Свобода не дається раз і назавжди. За неї треба постійно боротися»); «жити вільно – означає вільно користуватися рідною мовою» [11]); «справедливість», «способи врегулювання конфліктів» («Нам не потрібні переговори заради переговорів») [3].

Отже, розуміти риторичу політичного тексту означає розуміти механізми обговорення, теми дискусій, ключові слова, слова-символи й ідеологічні коди. Політики в стабільних політичних системах намагаються уникати риторичу, що могла би торкатися серцевини – цінності соціуму; вони лише по-різному можуть їх трактувати, тому боротьба відбувається переважно на рівні дискусій про «добрий уряд».

III. Культурні коди. У сучасній лінгвістиці код культури визначають «сіткою, яку культура накидає на навколишній світ», репрезентуючи його членування, категоризацію, структурування у мовній свідомості, мові й дискурсі [7]. Код передає смисл, що «виникає із взаємної згоди користувачів коду, що мають спільний культурний досвід» [9]. Політичний текст можна вважати сукупністю кодів, адже, згідно з принципами кібернетики, всі системи, в яких передають інформацію, передбачають її кодування. Культурний код, на відміну від знаку (позначає явище чи подію) й символу (відсилає до неуреченої дійсності), не може бути матеріальним об'єктом (матеріальним носієм інформації), він існує лише у вигляді ідеального утворення [9]. Для кожного суспільства існують свої коди, тобто механізм репрезентації знань про навколишній світ. Однак текстовий, ансамбль кодів, на котрі автор покладається, є таким самим, як і ансамбль кодів читача [8, с. 30].

Науковець О. Снитко вирізняє такі категорії універсальних культурних кодів культури:

1. *Соматичний (тілесний)* – символічні функції різних частин тіла. Для прикладу, в промовах П. Порошенка є такі тілесні коди: «Стояти ногами й серцем на Україні, свої голови держати в Європі», – заповідав Михайло Драгоманов»; «Європейський вибір України – це серце нашого національного ідеалу»; «Простягаю руку миру всім, хто подав голос за мене, і тим, хто не голосував» [11].

2. *Просторовий.* П. Порошенко каже: «Ми – народ, що був одірваний від своєї великої Батьківщини Європи – повертаємося до неї» [11];

3. *Часовий.* Сприяє можливості концептуалізації дійсності стосовно часової осі. Так, П. Порошенко зазначає: «Повернення України до свого природного, європейського, стану було омріяне багатьма поколіннями» [11]; «Україна переживає час викликів, а також і час надій» [5].

4. *Предметний.* Пов'язаний з предметами, котрі заповнюють життєвий простір людини. Особливості середовища, в якому існує людина, її побуту зумовлюють етнічну своєрідність предметного коду вербальної концептуалізації дійсності. П. Порошенко застосовує предметні коди: «Ми повинні тримати порох сухим» [11]; «Я підпишу Угоду про Асоціацію, використовуючи кулькову ручку, на якій написано «Асоціація Україна – ЄС, Вільнюс 29 листопада 2013 року». Тоді це не відбулося, але кулькова ручка залишилася. Ми бачимо, що вона демонструє, що історичні події не відворотні» [4].

5. *Біоморфний.* Поєднаний з живими істотами, що оточують людину, та рослинним світом. В українській культурі бджілка – символ кропіткої праці, кінь – символ тяжкої праці, гарбуз – символ відмови. Натомість у китайців гарбуз – символ

творчої сили природи, єдність двох першобатьків, об'єднання принципів інь та ян; у римській символіці – дурість, божевілля.

6. *Духовний*. На нього працюють усі інші: дуалізм «добро – зло», «бог – чорт» і под. [14]. В інавгураційній промові П. Порошенка є слова: «будь-який агресор на кордоні України має згадати Євангельську мудрість: хто з мечем прийде, той від меча і загине!» [11]; «жахливий, терновий шлях» [4].

Виокремлюють й інші культурні коди, серед них антропологічний, предметно-костюмний, колірний, архітектурний [7]. Вони змінюються, накопичуються, відмирають з часом у процесі історії, хоча й дуже повільно.

Аби описати межі функціонування культурних кодів, російський учений Ю. Лотман вводить поняття семіосфери. Семіосфера, що є простором культури, створює можливість для комунікації та появи нової інформації. Ці функції актуалізуються в певному просторі-часі, тобто в хронотипі [10]. Структура семіосфери складається з двох осей – часової, яка відображає минуле, сьогодення та майбутнє, і просторової – це внутрішній та зовнішній простір і кордон, що їх розділяє. Внутрішній простір розділено на субсеміосфери внутрішніми кордонами [10]. Дослідник розуміє культуру як ієрархію текстів, що обмежені кордонами й перебувають у діалозі й здатні розвиватися самі собою.

Зауважимо: наявність у політичному дискурсі такої семіосфери допомагає розмежувати поняття «свій – чужий», або, користуючись підходом до політичної дійсності К. Шмітта, «друг – ворог» [15]. Суть цього протиставлення спостерігаємо навіть у тому, що одні люди зрозуміють політичне повідомлення, інші – ні.

Критерії «зрозумілості» не варто плутати з вимогою «доступності» або «читабельності», які запропонував науковець Д. Мак-Квейл (на них більше зважають у медійному дискурсі, хоч і для інституційних текстів вони важливі). Критерій читабельності вагомий для маніпулятивного поля політики. Його, зокрема, його варто розуміти як поняття, що позначає цікаве й досягне для пересічного громадянина. Йдеться про такі вимоги до політичного тексту: персоналізацію (людський інтерес); конкретність; живе візуальне представлення» [6]. В. Пісарек вирізняє сім «смертних гріхів» проти цієї читабельності – спеціалізованість, термінологічність, абстрактність, зарозумілість, іншомовність, надмірна ускладненість, занудність [17, с. 218]. На управлінські політичні тексти ці вимоги читабельності, зазвичай, не поширюються. Стає очевидним парадокс: звичайно мовою послуговуються радше для переконання, пропаганди й маніпуляції (вона є формою домінування того, хто надає інформацію, над її отримувачем), аніж для порозуміння рівноправних партнерів [17, с. 5].

Отже, політичний текст – це елемент політичного дискурсу, який актуалізується в комунікації та має, переважно, множинного адресата. Він нав'язує, переконує й об'єднує людей навколо політичних цінностей, які пропагує. Головна вимога для актуалізації тексту – його зрозумілість для множинного адресата. Її досягають через вибір мови, лексики та риторики і завдяки врахуванню культурних кодів суспільства у політичному повідомленні.

Список використаної літератури

1. *Барт Р.* Избранные работы: Семиотика. Поэтика [Электронный ресурс] / Р. Барт // Смерть автора. – М., 1994 – С. 384–391. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/literature1/barthes-94e.htm>

2. *Бахтин М.* Эстетика словесного творчества [Электронный ресурс] / М. Бахтин, сост. С. Г. Бочаров, примеч. С. С. Аверинцев и С. Г. Бочаров. – М.: Искусство, 1979. – 423 с. – Режим доступа: http://teatr-lib.ru/Library/Bahtin/esthetic/#_Точ225599046
3. Виступ Президента на засіданні Ради національної безпеки і оборони України. 16.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/30524.html>
4. Виступ Президента на церемонії підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. 27.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/30620.html>.
5. Виступ Президента України Петра Порошенка на сесії Парламентської Асамблеї Ради Європи. 26.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tinyurl.com/p96y2du>.
6. *Владимиров В.* Теорія розуміння чи теорія читабельності? / Володимир Владимиров. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tinyurl.com/qamg4sc>.
7. *Денисенко С.* Код культури і моделювання дійсності (на матеріалі фразеології) [Електронний ресурс] / С. Денисенко, І. Тараба. – Режим доступу: <http://tinyurl.com/q4vf9cl>.
8. *Еко У.* Роль читача: дослідження з семіотики текстів / У. Еко; пер. з англ. Марія Гірняк. – Л.: Літопис, 2004. – 383 с.
9. *Кліменкова А.* Культурні коди як чинники формування ціннісних орієнтацій [Електронний ресурс] / А. Кліменкова. – Режим доступу: <http://tinyurl.com/n2t7ncm>
10. *Микитинец О.* Семиотический континуум: семиосфера – культура – текст [Електронний ресурс] / О. Микитинец. – Режим доступу: <http://tinyurl.com/nyhwlpv>
11. Промова Президента України під час церемонії інавгурації. 07.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/30488.html>
12. *Рікер П.* Навколо політики / Поль Рікер; упоряд. Костянтин Сігов. – К.: Дух і літера, 1995. – 334 с.
13. *Рузвельт Ф. Д.* Инавгурационная речь [Электронный ресурс] / Ф. Д. Рузвельт // История США в документах. – Режим доступа: <http://tinyurl.com/blwnsf8>
14. *Снитко О.* Коди культури у мовній об'єктивації дійсності [Електронний ресурс] / Олена Снитко. – Режим доступу: <http://tinyurl.com/kd7lh26>
15. *Шмитт К.* Понятие политического [Электронный ресурс] / К. Шмитт. – Режим доступа: samgutgp.narod.ru/shmitt.rtf
16. *Girnth Heiko.* Sprache und Sprachverwendung in der Politik: eine Einführung in die linguistische Analyse öffentlich-politischer Kommunikation / Heiko Girnth. – Tübingen: Niemeyer, 2002. – 127 s.
17. *Pisarek W.* Retoryka Dziennikarska / W. Pisarek; wyd. 3. – Krakow: Prasa, Książka, Ruch. 1988. – 291 s.

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

RECIPIENTS AS A SET OF CONDITIONS OF CLARITY OF POLITICAL TEXT

Solomiia Kryvenko

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: ssolowka@gmail.com*

The article analyzes the addressee as part of a political text. There is found that the recipient in the political discourse is submitted as a set of conditions that determine the "clarity" of the political text.

Keywords: political discourse, political text, addressee, codes, clarity, multiple recipient, staging, rhetoric.

АДРЕСАТ КАК СОВОКУПНОСТЬ УСЛОВИЙ ПОНЯТНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Соломия Кривенко

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
политической науки,
e-mail: ssolowka@gmail.com*

Анализируется адресат как составная часть политического текста. Установлено, что адресат находится в политическом дискурсе в виде совокупности условий, которые определяют «понятности» политического текста.

Ключевые слова: политический дискурс, политический текст, адресат, коды, понятность, множественный адресат, инсценировка, риторика.